

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПСУВАННЯ ҐРУНТІВ

В юридичній літературі більшість авторів розглядають природу приватної відповідальності за нанесення шкоди неправомірним використанням природних ресурсів в рамках цивільно-правових заходів впливу або виділяють як самостійний вид відповідальності цивільної групи.

Розглядаючи охорону ґрунтів як обов'язок землекористувачів, Ю. Г. Жаріков зазначає, що майнова або цивільно-правова відповідальність настає в тих випадках, коли підприємства і організації, грубо порушуючи права землекористувачів, втручаються в межі земельних масивів і своїми неправомірними діями знищують врожай, руйнують і псують поверхневий родючий шар ґрунту (руйнування ґрунтів біля шосейних або ґрунтових доріг, лісові господарства займають під лісопосадки ділянки орних земель і сіножатей, міські організації з озеленення міст заготовляють для окультурення земель парків і скверів поверхневий шар — дернину, знімається ґрунтовий покрив з найбільш небезпечних до виникнення ерозійних процесів територій). В тих випадках, коли в законі немає спеціальних норм про майнову відповідальність, застосовуються загальні норми цивільного законодавства про матеріальну відповідальність. Відповідно до цього, особи, які заподіяли шкоду майну, зобов'язані відновити попередній стан, а коли таке відшкодування неможливе — відшкодувати заподіяні збитки [1].

Матеріальна відповідальність в галузі охорони навколишнього середовища носить чітко виражений компенсаційний характер. Існує певна специфіка у застосуванні матеріальної відповідальності за екологічні правопорушення. Розроблені специфічні такси, методики та інші документи для визначення розмірів шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями [2].

Вивчаючи окремі питання матеріальної відповідальності, Н. І. Титова зазначає, що недотримання правил ґрунтозахисної обробки землі повинно потягти за собою дисциплінарну й адміністративну відповідальність службових осіб і громадян, а виникнення внаслідок цього ерозійних процесів — їх матеріальну відповідальність. Тому в принципі слід вирішити питання про матеріальну відповідальність за дії землекористувачів, наслідком яких було погіршення і псування ґрунтів у різних формах [3].

Розглядаючи питання цивільної відповідальності за порушення правил охорони ґрунтів, В. Л. Мунтян констатує, що за дії руйнування або псування ґрунтів цивільна відповідальність передбачена тільки частково і поки що не знайшла належного відображення у чинних законодавчих актах [4].

Потрібно таке законодавство, яке різко підвищило б відповідальність службових осіб за стан землі. Йдеться про встановлення матеріальної відповідальності [5]. Визначаючи матеріальну відповідальність як самостійний вид відпо-

відальності, С. М. Кравченко, приєднуючись до думки ряду авторів, вважає, що вона за своєю правовою природою є майновою [6].

Класична цивільна концепція, яка спрямована на правове регулювання майнових відносин, визначає річчю предмет матеріального світу. Такою річчю землі (грунти) не можуть бути. Річ як предмет матеріальний, створений працею людини, існуючий ізольовано, безвідносно до сталих природних компонентів і зв'язків може бути вилучена в особи, знищена, пошкоджена. Землю (грунти) фізично «вилучити» не можна, в тому числі її не можна і вкрасти [7].

Майно в цивілістичному розумінні завжди має споживчу та цінову вартість, яку легко встановити, виходячи з затрат праці та матеріалів, вкладених в певну річ. Таким чином, економічна і грошова вартість майна визначається обсягом і вартістю уречевленої праці людини, чого не можна зробити щодо земель (грунтів). Тому не випадково їх вартість підраховуються за спеціальною, штучно створеною методикою і носить назву нормативної (а не балансової) ціни [8].

Для землі (грунтів) як об'єкта природи не характерні риси, якими наділений товар в загальноприйнятому розумінні. Вони є наслідком об'єктивної реальності, мають природне походження і створені без участі людини, є даром природи. На відміну від товару їм не властива початкова вартість.

Земля (грунт) володіє споживчою вартістю, хоча і має певну цінність для суспільства, задовольняючи різні потреби як суспільства в цілому, так і окремих його суб'єктів.

На відміну від звичайного товару земля (грунт) характеризується притаманними їм специфічними властивостями. Земля (грунти) не створена працею людини, а має природне походження і існує безстроково; в одвічному вигляді немає вартості; не підлягає амортизації; територіально обмежена і має свої межі; не є вільно відтворюваним фактором виробництва.

Земля, будучи об'єктом земельних відносин, характеризується сукупністю таких специфічних рис і особливостей, які виходять за рамки звичайних предметів, речей, майна, товарів. Врахування особливостей землі як об'єкта суспільних відносин повинно бути відправним початком у вирішенні питань про правову регламентацію цих відносин. Земля не є звичайним майном, товаром. Це цінність особливого роду, унікальний природний об'єкт, і чисто цивільний підхід до регламентації суспільних відносин, який виникає з приводу землі, навряд чи припустимий. Наприклад, правовий режим власності на землю не може бути повністю аналогічним правовому режиму на звичайне майно. Цивільно-правові розпорядження стосовно інституту права власності на землю повинні носити додатковий, субсидійний характер.

Майнова відповідальність характеризується своєю специфічністю і, взаємодіючи з іншими галузями права, утворює підвиди цивільно-правової відповідальності, матеріальної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства. Загальним для всіх підвидів є те, що вони являють собою майново-правову дію. В цьому розумінні матеріальна відповідальність за порушення природоохоронного законодавства не є виключенням [6].

Як зазначає Н. І. Титова, права охорона земель сільськогосподарського при-

значення (ґрунтів) зумовлена специфічними особливостями цього об'єкта правової регламентації. Більшість з них пов'язана з природними рисами цих земель. Як наслідок в науці земельного, аграрного та екологічного права зроблено висновок про те, що землі не є майном у цивілістичному аспекті, а тому їх правовий режим повинен регулюватися не Цивільним, а Земельним кодексом України [9; 10].

Відносно деяких об'єктів природи матеріальна відповідальність трансформувалась в спеціальні норми так званої таксової відповідальності. До інших об'єктів природи субсидіарно (тобто поряд із спеціальними нормами, в доповненні до них) застосовуються норми цивільного права.

Субсидіарне застосування норм цивільного законодавства відносно відносин природокористування, які не входять в предмет цивільного права, зумовлено однорідністю майнових відносин, що регулюються цивільним законодавством, і майнових земельних відносин, а також проблемами земельного законодавства, яке не дає відповіді на багато питань відшкодування збитків.

З розвитком природоохоронного, земельного, екологічного та інших видів законодавства сфера субсидіарного застосування норм цивільного права буде скорочуватися. Норми цивільного законодавства застосовуються при відшкодуванні збитків, заподіяних неправомірним використанням ґрунтів, вод, повітря, тільки як відправні положення.

Специфіка правоохоронних правовідносин обумовлює наявність спеціальних кодифікованих норм матеріальної відповідальності за порушення законодавства. Земельне законодавство не передбачає застосування дисциплінарної відповідальності за його порушення. Така обмеженість відповідальності за порушення земельного законодавства, яка не включає кримінальної, адміністративної і цивільно-правової відповідальності, недоцільна.

Пов'язані з землекористуванням, зокрема з охороною ґрунтів від псування, забруднення та засмічення, порушення трудової дисципліни робітниками і службовцями сільськогосподарських, ґрунтово-меліоративних, водогосподарських, агрохімічних підприємств, закладів, організацій, служб, а також землевласників і землекористувачів необхідно розглядати як дисциплінарну провину, що викликає можливість застосування трудового законодавства.

Дисциплінарна відповідальність, як зазначає Ю. Г. Жаріков, настає у випадку порушень, допущених посадовими особами по їх службі і які є причиною нераціонального використання землі, покидання сільськогосподарських угідь, невжиття заходів з охорони ґрунтів [1]. Дисциплінарна відповідальність працівників сільського господарства застосовується у випадках недотримання ними трудової дисципліни або недоброякісної роботи, які потягли за собою порушення правил агротехніки, поганий догляд за посівами, втрату врожаю та інші види безгосподарного ставлення до використання ґрунтів.

Звичайно в господарствах, на підприємствах, в організаціях, закладах, службах застосовують такий перелік стягнень: переробити недоброякісну роботу без нарахування оплати, попередження, догана, осудження на зборах колективу, штраф, переміщення на іншу роботу, тимчасове відсторонення від роботи.

Дисциплінарна відповідальність застосовується до осіб, які допустили дисциплінарну провину, пов'язані з невиконанням таких трудових обов'язків з використання землі, як порушення встановлених правил агротехніки, залишення землі без обробітку, перевищення норм внесення мінеральних добрив, недотримання норм поливу і внесення хімічних меліорантів та інше. Заходи дисциплінарної відповідальності в цих випадках визначаються трудовим правом.

Земельне законодавство не передбачає застосування дисциплінарної відповідальності за його порушення. Таким чином, значення дисциплінарної відповідальності обумовлено тим, що вона направлена на забезпечення організованості і дисципліни у сфері сільськогосподарського виробництва, раціонального використання і охорони природних ресурсів, тобто в тій сфері, яка являє собою епіцентр екологічних суперечностей.

Література

1. Жариков Ю. Г. Охрана почв — обязанность землепользователей. — М.: Юрид. лит., 1965. — С. 60–61.
2. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии. — К.: Наук. думка, 1989. — С. 164.
3. Титова П. І. Окремі питання правової охорони ґрунтів // Радянське право. — 1968. — № 11. — С. 63.
4. Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР. — К.: Наук. думка, 1965. — 100 с.
5. Мунтян В. Посилити правову охорону ґрунтів // Радянське право. — 1963. — № 3. — С. 25.
6. Кравченко С. Н. Материальная ответственность в системе охраны природы. — К.: Вища шк., 1981. — С. 40.
7. Титова П. І. Землі як об'єкт правового регулювання // Право України. — 1998. — № 4. — С. 11–12.
8. Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 р. // Урядовий кур'єр. — 1995. — № 50.
9. Титова П. І. Правові аспекти охорони земель // Геспеза, географія та екологія ґрунтів: Зб. наук. пр. — Л., 1999. — С. 214–216.
10. Погребной А. А. Земля как объект недвижимости // Одесская нива. — 1998. — № 1. — С. 31.

УДК 349.6:504

О. В. Глотова

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ЗАГАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ЙОГО ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ

Становлення ринкових відносин в Україні зумовило потребу реформування та удосконалення правовідносин в галузі використання та охорони навколишнього природного середовища. Реформування цих відносин привело до виникнення різноманітних видів та форм використання природних ресурсів та форм власності на них, а також внесення змін у вже існуючі форми.

З веденням права приватної власності, на наш погляд, значно обмежується можливість громадян та юридичних осіб на вільне використання земель — як основного місця життєдіяльності людини, водних, лісових та інших природних